

КОМУНІКАТИВНО-ХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті висвітлюються питання сутності понять "спілкування" та "комунікація". Акцентовано увагу на розгляді основних підходів щодо розуміння цих термінів та висвітлюється стан дослідження даної проблеми сьогодні. Представлені результати дослідження комунікативно-характерологічних особливостей та тенденцій учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Ключові слова: спілкування, комунікація, підліток, особистість, комунікативне ядро та комунікативні здібності.

Постановка проблеми. Соціально-психологічний контекст дослідження особистості ґрунтується на вивченні тих властивостей, особливостей та якостей індивіда, які формуються у процесі соціальної взаємодії між людьми, проявляються в ній і впливають на виникнення нових стосунків та відповідних типів взаємодії.

Соціально-психологічна природа особистості, її неспроможність жити й розвиватися поза суспільством вимагає актуалізації основних механізмів і рушійних сил об'єктивного зв'язку, що діє між людьми. Передусім, такий взаємозв'язок акумулюється у спілкуванні та взаємодії і через них здійснюється, відтворюючи реалії соціального буття. Вищезазначене визначає необхідність дослідження комунікативного потенціалу особистості, осмислення сутності людської комунікації.

Оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства, орієнтація у ринкових відносинах на європейських партнерів неминує пов'язані з суттєвими змінами у відносинах між суб'єктами суспільно-історичного процесу. З'явилася нагальна потреба у новому поколінні, здатному співпрацювати, налагоджувати ділові стосунки з партнерами, оптимізувати міжособистісні відносини, долати комунікативні бар'єри, організовувати людей на досягнення спільної мети.

Одним з надзвичайно важливих завдань сучасної освіти, зокрема професійно-технічної, є формування у дітей та молоді вміння міжособистісного спілкування, адже підлітковий вік, сенситивний до комунікативного розвитку, є періодом остаточного відшліфовування даного роду умінь і навичок, засвоєння зразків поведінки і соціальних ролей, набуття досвіду спілкування, його культури.

Метою даної статті є теоретичний аналіз підходів щодо проблеми комунікації; аналіз результатів емпіричного дослідження комунікативно-характерологічних особливостей учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Комунікація є спілкуванням у широкому тлумаченні цієї дефініції, яке включає весь спектр зв'язків і взаємодій, що передбачають безпосередні чи опосередковані контакти, реалізацію соціальних відносин, регуляцію соціального процесу, ціннісне ставлення до нього, обмін інформацією, співпереживання, взаєморозуміння, сприймання, відтворення, вплив однієї людини на іншу.

Узагальнення теоретичних та експериментальних досліджень останнього часу показують, що в цілісній системі якостей особистості комунікативні властивості й уміння спілкуватися є найбільш значущими, адже саме особисте життя та особистісний розвиток людини уявляються і подаються як всеосяжна комунікація. Така комунікація має внутрішнє джерело саморозвитку – транскомунікативний чинник. Не помічати цього означає заперечувати особистісний розвиток людини, транскомунікативне розгортання її життєвого світу, що, зрештою, може призвести до виникнення синдрому набутого особистісного дефіциту [7]. Саме з'ясування зв'язків між комунікацією та особистістю, комунікацією і відтворенням особистістю соціальних реальностей дає змогу уявити загальну основу соціально-психологічного життя індивіда. Комунікативний підхід до розвитку особистості в соціумі виходить із розгляду комунікативного життя індивіда як спілкування людини із самою собою, іншими людьми та, в цілому, із світом, де і проявляється комунікативний потенціал особистості через згоду (незгоду), розуміння (нерозуміння), рефлексію, емпатію, довіру, любов, атракцію тощо. Соціалізація особистості поза комунікацією, без співпраці й діалогу, без взаємодії та сприйняття людьми один одного неможлива. Фактично всі сфери людського буття та весь особистісний простір охоплені комунікаціями, успіх яких визначається якістю процесу спілкування, умінням індивіда слухати й передавати інформацію, його здатністю розуміти внутрішній стан співрозмовника. Йдеться про широкий діапазон комунікативних знань, вмінь і навичок, загалом, про комунікабельність і комунікативну компетентність, якими повинен володіти індивід і які є необхідною складовою його комунікативного потенціалу.

Поза спілкуванням у соціальному середовищі, без взаємодії з іншими людьми, без соціально-психологічного відображення та залучення до цього процесу особистісних механізмів регуляції соціальних явищ не може бути справжнього розвитку особистості в соціумі. Щодо міжособистісної комунікації, то діалогічний тип стосунків тут можна вважати універсальною, необхідною умовою ефективності взаємних контактів, формою розкриття потенційних можливостей учасників взаємодії. Діалогічні взаємини

універсальні, вони проходять крізь людське мислення, крізь усі людські стосунки, а конкретніше, крізь усе життя людини в усіх його проявах.

Теоретичний аналіз проблеми. Проблеми спілкування та розвитку особистості в наукових дослідженнях часто переплітаються. З одного боку, наголошується на визначальній ролі процесу спілкування у становленні особистості (Л.І. Андциферова, Г.С. Костюк, Б.Ф. Ломов, В.М. М'ясищев, Н.В. Чепелева), з іншого – особистість розвивається як суб'єкт спілкування (Б.Ф. Басв, Г.О. Балл, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, О.В. Киричук, С.Д. Максименко, Т.О. Піроженко, О.О. Раєвський, Т.А. Російчук, І.О. Синиця, П.Р. Чамата, Г.Л. Чайка, Т.К. Чмут, Т.Д. Щербан та ін.) [13].

У радянській психології розвивалася ідея єдності спілкування і діяльності. Традиція розглядати поняття "спілкування" як похідне від категорії "діяльність" характерна як для московської психологічної школи (О.М. Леонтьєв і його послідовники) [10], так і для лєнінградської, зокрема Б.Г. Ананьєв вважав, що людина є суб'єктом трьох основних видів діяльності: праці, пізнання, спілкування.

Проте характер цього зв'язку розуміється по-різному. В одних випадках діяльність і спілкування розглядаються не як паралельно існуючі взаємозв'язані процеси, а як дві сторони соціального буття людини, її способу життя. В інших випадках спілкування розуміється як певна сторона діяльності: воно включене в різні види діяльності, є її елементом, тоді сама діяльність розглядається як умова спілкування [10].

Нарешті, спілкування можна інтерпретувати як особливий вид діяльності. Спілкування як комунікативну діяльність характеризують: Г.М. Андрєєва, О.М. Леонтьєв, М.І. Лісіна, П.В. Руденський, І.І. Риданова та ін. На їхню думку, аспектами спілкування є: комунікативний, що включає обмін інформацією; інтерактивний, який передбачає організацію взаємодії; перцептивний, що відображає процеси сприйняття та формування образу іншої людини і встановлення взаємодії.

Системний аналіз діяльності, зроблений М.С.Каганом, дозволив йому виділити чотири необхідні й достатні, на його думку, види діяльності: перетворювальну, пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну і комунікативну. Підставою для їх виділення виступають цілі, які ставить перед собою суб'єкт у взаємодії. Комунікативна діяльність реалізується людиною в різних формах взаємодії: матеріально-практичній діяльності, в поведінці, побуті, обрядових ситуаціях, при обміні різноманітною інформацією за допомогою бесід, листування, преси, в різних іграх. Таким чином, М.С. Каган розглядає спілкування як один з видів людської діяльності, якому властиві відповідна структура й атрибути. Інший підхід до феномена спілкування і співвідношення його з діяльністю розвиває Л.П. Буєва, яка доводить, що діяльність і спілкування є дві взаємозв'язані, відносно самостійні, але не рівноцінні сторони єдиного (індивідуального і суспільного) процесу життя [9].

Л.П. Буєва зазначає, що в наявних дослідженнях недооцінюється соціально-практичний аспект спілкування, який виявляється не тільки у формуванні індивідуального, але й групового, колективного суб'єктів дій індивідів, що входять до групи і вирішують її задачі. У зв'язку з цим вона розглядає сутність, прояви і місце соціально-практичного аспекту спілкування в широкому соціальному контексті людського буття.

У роботах В.І. Степинського виявляється динаміка "суб'єкт-суб'єктної" і "суб'єкт-об'єктної" взаємодії. Взаємодія "суб'єкт-об'єкт" розглядається у зв'язку з категорією "діяльність", а взаємодія "суб'єкт-суб'єкт" – з категорією "спілкування". При цьому виділяється низка істотних особливостей у характері й перебігу даних взаємин [13].

Розгляд діяльності як "суб'єкт-об'єктної" взаємодії ґрунтується на очевидному зіставленні цілеспрямованої активності суб'єкта і "байдужої" реактивності об'єкта, що відображається в узагальненому розумінні людини як суб'єкта діяльності. Це означає, що, виходячи зі своїх потреб і створюючи допоміжні засоби, суб'єкт так чи інакше перетворює об'єкт, впливає на нього, включає в нові зв'язки і стосунки, тобто у певному смислі його асимілює [13]. Аналогічним чином складається ситуація, коли об'єктом діяльності людини виступає інша людина, що характерно, наприклад, для спілкування викладача з учнями в рамках уроку. При такій взаємодії викладач виступає ініціатором (суб'єктом) взаємодії, що реалізовує певну мету в процесі впливу на учнів (об'єктів) [12].

Один з перших дослідників проблеми спілкування В.М. Соковнін розглядає спілкування як складне явище, що не зводиться до будь-якої однієї дефініції. Він аналізує людське спілкування як комунікацію, діяльність, ставлення, взаєморозуміння і взаємовплив.

Проблема комунікації знайшла своє віддзеркалення в роботах В.П. Курбатова, О.О. Леонтьєва, М.І. Лісіної. З їхньої точки зору, комунікація – це процес передачі кодованої інформації від суб'єкта до об'єкта, який має діяльний діалогічний характер [10; 11].

У психологічній науці існує точка зору щодо тотожності понять "спілкування" і "комунікація". Її прихильниками вважаються Л.С. Виготський, І.А. Зимня, І.І. Іванець, Н.В. Курбатов, О.О. Леонтьєв, М.І. Лісіна, М.Г. Рудь та ін. [10; 11]. З їхнього погляду, неправомірно зводити процес комунікації до передачі кодованої інформації від суб'єкта до об'єкта. На їхню думку, комунікація має незмінно діяльний, діалогічний характер. Ці ж риси властиві й спілкуванню. Аналогічних поглядів дотримуються і такі авторитетні зарубіжні вчені, як Т. Парсонс і К. Черрі. На думку першого, комунікацію можна розглядати як спілкування, взаємодію між людьми. К. Черрі зазначає, що комунікація – "це, по суті, соціальне явище", "соціальне спілкування" з використанням численних систем зв'язку, вироблених людьми, серед яких головними, "поза сумнівом, є людська мова і мовлення" [13].

Прихильники іншої точки зору наполягають на нетотожності термінів "комунікація" і "спілкування". Зокрема М.С. Каган виявив головні відмінності названих термінів: а) спілкування має і практичний, і

духовний характер, тоді як комунікація є чисто інформаційним процесом; б) спілкуванням є між-суб'єктна взаємодія, і структура його діалогічна, тоді як комунікація – це інформаційний зв'язок суб'єкта з тим або іншим об'єктом.

Твердження про те, що комунікація – це інформаційний зв'язок, не діалогічний за структурою, уявляється нам суперечливим. Зокрема С.В. Знаменська наполягає на тому, що інформаційний зв'язок Інтернет можна назвати новою технологією, яка дозволяє транслювати інформацію в двох напрямках [9].

Отже, комунікація – надзвичайно широке поняття, бо це усвідомлений і неусвідомлений зв'язок, передача і прийом інформації, вона спостерігається всюди і завжди.

Комунікативна функція спілкування між людьми має свою специфіку. По-перше, спілкування – це не просто обмін або рух інформації. Тут ми маємо на увазі взаємини двох індивідів, кожний з яких виступає активним суб'єктом. Схема комунікації може бути представлена як інтерсуб'єктний процес, як суб'єкт-суб'єктні взаємини активного обміну інформацією, в ході якого спільно досягається предмет спілкування.

По-друге, обмін інформацією передбачає взаємовплив суб'єктів, припускає психологічну дію на поведінку партнера з метою її зміни.

По-третє, комунікативний вплив можливий лише тоді, коли суб'єкти мають єдину або схожу систему кодування і декодування (тобто говорять однією мовою), коли знаки і закріплені за ними значення відомі обом комунікаторам.

По-четверте, для спілкування характерні комунікативні бар'єри, що мають соціальний або психологічний характер (Б.Ф. Ломов, Є.В. Попова, А.О. Реан та ін.). З одного боку, це різне світовідчуття, світобачення, що породжує різну інтерпретацію одних і тих же понять. З іншого боку, бар'єри можуть носити чисто психологічний характер, обумовлений індивідуальними особливостями особистості (сором'язливість, недовір'я, несумісність і тощо) [9; 15-17].

Комунікація досліджується також як компонент навчальної діяльності. В цьому контексті вона пов'язана з уміннями суб'єктів освітнього процесу планувати свою діяльність або впливати на суб'єктів навчання. Як провідні якості суб'єктів педагогічного процесу в такого роду дослідженнях розглядаються комунікативні вміння, що являють собою готовність до усвідомленого успішного здійснення комунікативної діяльності (В.А. Кан-Калик; А.В. Мудрик, М.Г. Рудь та ін.) [9].

Велика кількість досліджень (Г.М. Андреева, І.А. Зимня, Б.Ф. Ломов, Є.І. Рогов, С.І. Самігін та ін.) присвячена психолого-педагогічній стороні комунікації, що розуміється як психічний процес, який зачіпає емоційно-почуттєву сферу і пізнавальні процеси: увагу, сприйняття, пам'ять, мислення, уяву і виступає як єдність комунікативної культури відчуттів і культури мислення [8; 9].

У соціально-психологічній науці увага звертається на розробку методик навчання комунікативним умінням за допомогою тренінгів, мікро-навчання, системи комунікативних вправ (В.М. Букатов, Н.М. Єршов, І.А. Зязюн, Є.В. Руденський та ін.) [5; 14].

Ефективність комунікативної діяльності значною мірою залежить від певних внутрішніх особливостей особистості, таких як риси характеру, ціннісні орієнтації, організаторські та комунікативні здібності, які проявляються в умінні сприймати людей, давати їм оцінку, досягати взаєморозуміння, здійснювати вплив на оточуючих, будувати свою поведінку згідно з соціальними нормами, вимогами [2; 4].

Здібності до спілкування вважають частиною сформованих соціальних здібностей особистості. Ефективність як особистісного, так і ділового спілкування визначається комунікативною компетентністю кожного з партнерів соціальної взаємодії [6]. Р.В. Белоусова пов'язує високий рівень розвитку комунікативних здібностей з поняттям "комунікативної креативності" [3].

Комунікативні вміння залежать від внутрішніх особливостей особистості. О.О. Бодальов, розглядаючи це питання, ввів поняття "комунікативне ядро особистості". Це, по-перше, всі форми знання (образи сприйняття, уявлення, поняття, образи уяви) про людей, які особистість використовує і які актуалізуються у спілкуванні з ними; по-друге, всі переживання, які проявляються в контактах з іншими людьми; по-третє, всі види вербальної та невербальної поведінки, через яку виникають ці контакти [4].

Отже, теоретичний аналіз проблеми дозволив нам розпочати емпіричне дослідження комунікативних особливостей учнів професійно-технічних навчальних закладів (далі – ПТНЗ) з аналізу ступеню сформованості їх характерологічних рис як основи для формування нових комунікативних вмінь та навичок.

Результати емпіричного дослідження. Перший етап нашого емпіричного дослідження присвячений вивченню характерологічних особливостей особистості учнів професійно-технологічних навчальних закладів.

З метою виявлення комунікативно-характерологічних особливостей учнів ПТНЗ нами була застосована методика "Діагностика комунікативно-характерологічних особливостей особистості" (Л.І. Уманський, І.А. Френкель, А.Н. Лутошкін, А.С. Чернишов та ін.). За допомогою вказаної методики ми діагностували самооцінку вираженості таких комунікативно-характерологічних особливостей як спрямованість особистості, інтелектуальні, вольові, емоційні риси характеру, ставлення до діяльності, до інших людей та самого себе.

З метою встановлення домінуючих характерологічних тенденцій була використана методика дослідження комунікативно-характерологічних тенденцій Т.Лірі, яка дає змогу дослідити вісім характерологічних тенденцій: домінантність, впевненість у собі, вимогливість, скептицизм, поступливість, довірливість, добросердечність та чуйність, а також вирахувати сумарний показник інтенсивності прояву двох основних тенденцій – домінування і товариськості. В ході дослідження за допомогою вказаної

методики учні оцінювали один одного, що дозволило отримати "зовнішні" оцінки їх комунікативно-характерологічних особливостей.

У дослідженні брали участь учні професійно-технічних навчальних закладів м. Чернігова та Чернігівської області. Загальну кількість досліджуваних склали 372 особи, з них 186 хлопців та 186 дівчат. Вік опитуваних 15-18 років.

За методикою "Діагностика комунікативно-характерологічних особливостей особистості" були отримані наступні результати.

За шкалою "Спрямованість особистості" 89% хлопців та 87% дівчат показали високий ступінь вираженості даної характеристики, що відповідає нормам даної вікової групи. 86% респондентів чоловічої та 79% жіночої статі продемонстрували високий рівень інтелектуальних рис характеру. Щодо вольових рис, то 93% всіх опитаних мають високі результати. У 92% хлопців та 85% дівчат виявлено високий ступінь розвитку емоційних рис характеру. 89% чоловічої та 80% жіночої статі позитивно ставляться до діяльності. Щодо ставлення до себе та до інших 90% респондентів – хлопців та 89% дівчат мають високий ступінь вираженості даної особистісної характеристики.

В цілому за всіма критеріями, що складають комунікативно-характерологічні особливості особистості, переважають показники, вищі за середні (у 88% респондентів), що свідчить про високу самооцінку учнями ПТНЗ комунікативної культури. 12% досліджуваних (10,2% хлопців та 13,8% дівчат) оцінили показники рівня розвитку своїх комунікативно-характерологічних особливостей як низький. Саме ця категорія респондентів найбільш сенситивна до навчання навичкам та вмінням комунікативної взаємодії і, ймовірно, вони будуть найкраще піддаватися корекційним заходам.

Дослідження характерологічних тенденцій за допомогою методики Т.Лірі показало, що найбільш яскраво вираженими аж до дезадаптивного прояву в учнів ПТНЗ є такі: домінантність (27% хлопців та 23,5% дівчат), добросердечність (22% і 22%), чуйність (15,5% та 19%). Крім того, 19% респондентів жіночої статі мають дезадаптивний варіант вираженості скептицизму, тоді як хлопці (48,5%), навпаки, адаптивний.

Найбільш адаптивними та близькими за показниками у респондентів обох статей є вимогливість (37, 6% хлопців та 42% дівчат), довірливість (42,5% та 32,8%) та поступливість (58,6% та 41,5%), що має найвищі результати. Існують і відмінності. Лише у дівчат (37,5%) адаптованою є така тенденція, як впевненість у собі, що майже на третину більше, ніж у хлопців.

Для більшості досліджуваних характерний недостатній рівень розвитку описаних характерологічних тенденцій.

Середній показник коефіцієнта домінування для досліджуваних хлопців становить 4,45, для групи дівчат – 2. Такі результати відображають традиційні уявлення про чоловічу гендерну роль, яка й обумовлює домінантний стиль спілкування. У соціальній поведінці юнаки характеризуються вищим рівнем розвитку таких рис, як домінантність, а дівчата – товариськість і контактність. Цю тезу підтверджують результати: середній показник коефіцієнта дружелюбності у підлітків – хлопців становить 0,96, а у групі дівчат – 1,71, що майже в 2 рази вище.

Отже, результати емпіричного дослідження показали, що самооцінка учнями ПТНЗ комунікативно-характерологічних особливостей не співпадає з оцінкою їх характерологічних особливостей з боку їхніх товаришів з навчання: самооцінка виявилася завищеною, ніж оцінка товаришів. Тобто, існує розбіжність між тим, як учень сприймає свої комунікативні здібності і себе як комунікатора і тим, як його в цій ролі сприймають партнери зі спілкування.

Висновки. Вивчення та аналіз соціально-психологічної літератури дає змогу розглядати комунікацію не лише як засіб передачі інформації, а й як інтегративну складову особистості, що забезпечує, тією чи іншою мірою, прояв усіх її соціально-психологічних властивостей. Спілкування розглядається з позицій соціальної і діалогічної взаємодії, такої, що здійснюється переважно не окремою людиною, а саме всіма учасниками процесу діяльності, яка їх об'єднує.

Комунікативні вміння залежать від внутрішніх особливостей особистості. Процес набуття індивідуального досвіду спілкування, становлення ключових комунікативних характеристик особистості найбільш динамічно відбувається саме в учнів-підлітків.

Проведене дослідження комунікативно-характерологічних особливостей учнів ПТНЗ дає підстави стверджувати, що у соціальній поведінці юнаки характеризуються більш високим рівнем розвитку домінування, а дівчата – товариськістю. Найбільш вагомими дезадаптивними характерологічними тенденціями є домінантність, добросердечність та чуйність у всіх досліджуваних та скептицизм – у дівчат. Це свідчить про прагнення до домінування, здатність до надмірного конформізму, терпимість до недоліків та вміння прощати у всіх підлітків та негативізму у жіночій половині респондентів.

Самооцінка учнів ПТНЗ комунікативно-характерологічних особливостей є завищеною порівняно з тим, як їх оцінюють партнери зі спілкування.

Перспективами подальшого дослідження є розробка програми навчання комунікативним здібностям учнів ПТНЗ з опорою на їхні комунікативно-характерологічні особливості; формування адекватного сприйняття себе як комунікатора.

Використані джерела

1. Артюшина М.В. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М.В.Артюшина, Л.М. Журавська, Л.А. Колесніченко. – К.: КНЕУ, 2008. – 336 с.

2. Батаршев А.В. Диагностика способности к общению/ А.В. Барташев. – СПб.: Питер, 2006. – 176 с.
3. Белоусова Р.В. Індивідуально-типові особливості комунікативної креативності: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Р.В. Белоусова; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського (м. Одеса). – Одеса, 2004. – 19 с.
4. Бодалев А.А. Психология общения: Избранные психологические труды / А.А. Бодалев. – 2-е изд. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО "МОДЭК", 2002. – 256 с.
5. Василик М.А. Основы теории коммуникации: учебник / М.А. Василик. – М.: Гардарики, 2003. – 615 с.
6. Гончар Н.О., Марков С.Л. Внутрішньоособистісні детермінанти комунікативно-організаторських схильностей особистості. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_ENXXIV_2007/Psihologia.htm
7. Жирун О.А. Проблема психологічної готовності майбутніх редакторів до професійної діяльності: комунікативний аспект / О.А. Жирун // Психологічний ресурс простору вищої освіти: збірник наукових праць. – К.: ІВЦ "Видавництво "Політехніка", 2004. – Випуск 1. – С. 59-61.
8. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник / И.А. Зимняя. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 480 с.
9. Знаменская С.В. Педагогические условия формирования коммуникативной культуры студентов в процессе профессиональной подготовки в вузе: дисс. канд. пед. наук / Знаменская Стояна Васильевна. – Ставрополь, 2004. – 169 с.
10. Леонтьев А.Н. Философия психологии: изучение научного наследия / А.А. Леонтьев, А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 285 с.
11. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения: учебное пособие / М.И. Лисина. – М., 1986. – 143 с.
12. Максимова Р.А. Коммуникативный потенциал человека и его влияние на разные стороны жизнедеятельности: дисс. канд. психол. наук: 19.00.05 / Р.А. Максимова. – Л., 1981. – 191 с.
13. Пономаренко Л. А. Сформованість комунікативної культури майбутніх психологів як один з основних чинників професійної успішності/ Л.А. Пономаренко //Актуальні проблеми психології. Т.7, вип. 20, ч. 2. – С. 106-111.
14. Рудь М.Г. Формирование коммуникативной культуры будущего учителя начальных классов в педагогическом колледже: дисс. канд. пед. наук: 13.00.06 / М.Г. Рудь. – Ростов-на-Дону, 1999. – 132 с.

Shushunova O.I.

COMMUNICATIVE AND CHARACTEROLOGICAL FEATURES OF STUDENTS FROM VOCATIONAL AND TECHNICAL SCHOOLS

The essence of concepts "intercourse" and "communication" is highlighted in the article. Attention is focused on reviewing the main approaches to the understanding of these terms and nowadays research state of this problem is explored. The research results of communicative and characterological features of students from vocational and technical schools are presented. It is given heed to the following communicative and characterological features: personality's orientation, intelligent traits of character, strong-willed traits, emotional traits, attitude to activity, to others, to oneself. Average point of all indicators is above medium, the predominance of positive qualities over negative ones among the most respondents is defined that means a high level of communicative culture combined with the respondents' individual and characterological features. In another procedure the indexes of eight characterological tendencies have been found. They are dominance, self-confidence, pretentiousness, skepticism, compliance, trustiness, kind-heartedness and sensitiveness. On the basis of abovementioned indexes the total indicator for display intensity of two major trends such as dominance and friendliness has been calculated. The study results prove that boys are characterized by a higher development level of dominance, and girls are more likely to friendliness. The most dominant maladaptive characterological tendencies are dominance, kind-heartedness and sensitiveness in all of respondents and skepticism is intrinsic only in girls.

Key words: *intercourse, communication, teenager, personality, communicative core and communication skills.*

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013

